بررسی پدیده‌ی تک‌فرزندی با استفاده از نتایج سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

مهدی وحدتی

❖ مقدمه

شیوع پدیده‌ی تک‌فرزندی تنها یک مسئله‌ی حاد جمعیتی نیست. پدیده‌ی تک‌فرزندی مانند هر مسئله‌ی اجتماعی دیگر معلول بعضی از شرایط و علت بسیاری از شرایط دیگر است. هرچند که این پدیده ممکن است ناشی از شرایط اجتناب‌ناپذیر مراحل رشد و توسعه‌ی کشور باشد اما متخصصان و سیاست‌گذاران جمعیتی، اقتصادی و حتی امنیتی بر این باورند که دامنه‌ی عوارض این پدیده بسیار وسیع است لذا آن‌ها معتقدند که جنبه‌های مختلف تک‌فرزندی می‌باید دقیقاً مورد شناسایی و برنامه‌ریزی قرار گیرد. نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن یکی از مهم‌ترین منابع شناخت تک‌فرزندی است. مقاله‌ی حاضر خلاصه‌ای از یکی از همین پژوهش‌ها می‌باشد که تحت عنوان «بررسی پدیده‌ی تک‌فرزندی با استفاده از نتایج سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰» توسط پژوهشکده‌ی آمار اجرا شد.

❖ طرح مسئله

با توجه به نتایج سرشمارهای نفوس و مسکن ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵، بسیاری از جمعیت‌شناسان روند کاهشی نسبتاً ملایمی را برای رشد جمعیت و نرخ باروری پیش‌بینی کرده بودند اما نتایج سرشماری ۱۳۹۰ نشان داد که این روند کاهشی از شدت زیادی برخوردار بوده است. یکی از دلایل مهم کاهش نرخ رشد جمعیت، کاهش نرخ باروری و افزایش پدیده‌ی تک‌فرزندی است.

❖ هدف اصلی و مشخصات جامعه‌ی آماری

هدف اصلی این مقاله بررسی مهم‌ترین خصوصیات اجتماعی و اقتصادی زنانی است که پدیده‌ی تک‌فرزندی در آن‌ها اتفاق افتاده است. بدین منظور می‌باید زنانی مورد مطالعه قرار گیرند که اولاً دارای یک فرزند بوده و ثانیاً، احتمال فرزندآوری مجدد در بین آن‌ها خیلی کم بوده یا اصلاً متوقف شده باشد. در این راستا برای تعیین سن توقف فرزندآوری ابتدا به توصیه‌های بهداشتی توجه گردید، که بر اساس این توصیه‌ها، زنان بالای ۳۵ سال به دلیل افزایش خطرات مرگ جنین یا غیر طبیعی‌بودن فرزندان به دنیا آمده انتخاب شده‌اند. از طرف دیگر آمارهای فرزندآوری به تفکیک سنین مختلف نشان می‌دهد که سن حدود ۹۰درصد از مادرانی که صاحب فرزند می‌شوند زیر ۳۵ سال می‌باشد[1] (هرچند که فرزندآوری زنان ممکن است که تا سن بعد از ۵۰ سالگی نیز ادامه داشته باشد). با توجه به این موارد سن جامعه‌ی آماری این پژوهش، زنان ۳۵ سال و بیش‌تر در نظر گرفته شد.

در این مقاله سعی می‌شود ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی زنان (سرپرست یا همسر سرپرست) ۳۵ ساله و بیش‌تر دارای یک فرزند زنده و خصوصیات خانوارهای آن‌ها در کل کشور و در استان‌های مختلف در سال ۱۳۹۰ مورد شناسایی و تحلیل قرار گیرد. یکی دیگر از اهداف این مقاله بررسی روند خانوارهای تک‌فرزند طی سال‌های مختلف سرشماری می‌باشد. با توجه هدف اصلی این مقاله جامعه‌ی آماری این تحقیق زنانی انتخاب شد که اطلاعات آن‌ها از نتایج

مهدی وحدتی کارشناس دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری مرکز آمار ایران است.

خام سرشماری ۱۳۹۰ استخراج شده و دارای خصوصیات زیر باشند:

الف-سن آن‌ها ۳۵ سال یا بیش‌تر باشد.

ب-در خانوارهای معمولی ساکن یا غیر ساکن زندگی می‌کنند.

ج-حداقل یک‌بار ازدواج کرده باشند.

د-دارای فرزند زنده باشند.

ه-این زنان سرپرست خانوار یا همسر سرپرست خانوار باشند.

و-در خانواری زندگی کنند که فقط یک زن دارای کد همسر باشد.

❖ برخی از مهم‌ترین نتایج

تعداد خانوارهای تک‌فرزند از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰ به طور نگران‌کننده‌ای در حال افزایش است.

بر اساس تعاریف و مفاهیم به کاررفته در این مقاله، خانوارهای تک‌فرزند به خانوارهایی گفته می‌شود که در آن تنها یک نفر به‌عنوان فرزند سرپرست خانوار وجود داشته باشد. نتایج نشان می‌دهد که در سال ۱۳۶۵ تعداد ۱,۳۳۰,۴۳۸ خانوار تک‌فرزند در کشور وجود داشته که این تعداد در سال ۱۳۹۰ به ۶,۰۴۶,۰۵۴ عدد رسیده است.

در همین راستا نتایج استانی بررسی تعداد خانوارهای تک‌فرزند نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ در تمام استان‌های کشور نسبت تعداد خانوارهای تک‌فرزند به کل خانوارها در حال افزایش بوده است ولی این افزایش در استان‌های شمالی کشور (گیلان و مازندران) بیش‌تر از سایر مناطق کشور و در استان‌های سیستان و بلوچستان و کهگیلویه و بویراحمد کم‌تر از سایر استان‌ها می‌باشد(جدول۱). شایان ذکر است در این مقاله نسبت‌ها بر حسب درصد بیان شده است.

طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ نسبت تک‌فرزندی در بین زنان افزایش داشته است.

در سال ۱۳۸۵ تعداد ۹,۳۲۶,۲۸۲ زن ۳۵ ساله یا بیش‌تر سرپرست یا همسر سرپرست دارای فرزند وجود داشته است که ۶/۷ درصد از این زنان (۶۲۰,۵۴۵ نفر) دارای یک فرزند زنده و مابقی دارای دو فرزند و یا بیش‌تر بوده‌اند. در سال ۱۳۹۰ تعداد این زنان به ۱۱,۵۷۴,۵۵۳ نفر افزایش یافت که ۷/۲ درصد از آن‌ها(۸۳۷,۰۷۲ نفر) دارای یک فرزند زنده و مابقی دارای دو فرزند زنده یا بیش‌تر بوده‌اند. بنا بر این می‌توان گفت که در میان درصد زنان تک‌فرزند طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ حدود ۰/۶ درصد افزایش یافته است (شکل ۱).

بر اساس اطلاعات استانی این مقاله، بیش‌ترین تغییر نسبت تک‌فرزندی در زنان جامعه‌ی آماری طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ مربوط به استان خراسان جنوبی می‌باشد که بر اساس آن نسبت زنان تک‌فرزند جامعه‌ی آماری از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۰ به میزان ۳/۵ درصد کاهش داشته است. در طرف مقابل، نسبت زنان تک‌فرزند در استان‌های گیلان و مازندران از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ دارای بیش‌ترین رشد افزایشی بوده‌اند (به ترتیب ۲/۳ و ۲/۱ درصد).

با افزایش تحصیلات زنان، نسبت تک‌فرزندی در بین آن‌ها بیش‌تر مشاهده می‌شود.

نتایج سرشماری ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که به طور نسبی با افزایش سطح تحصیلات زنان، امکان بروز پدیده‌ی تک‌فرزندی در بین آن‌ها افزایش می‌یابد. در همین راستا نسبت تک‌فرزندی در بین زنان با تحصیلات ابتدایی ۶/۱ درصد، در بین زنان با تحصیلات متوسطه و پیش دانشگاهی ۱۲/۹ درصد، در بین زنان با تحصیلات فوق دیپلم و لیسانس ۲۱/۷ درصد و در بین زنان با تحصیلات فوق لیسانس به بالا، ۲۸/۶ درصد می‌باشد.

نسبت تک‌فرزندی در میان زنان بیکار بیش‌تر از زنان شاغل است.

بررسی نتایج استانی (به استثنای استان تهران) نشان می‌دهد در مقایسه با زنان شاغل، نسبت تک‌فرزندی در میان زنان بیکار بیش‌تر است به گونه‌ای که در سال ۱۳۹۰ از میان ۴۰,۷۰۷ نفر از زنان بیکار دارای فرزند زنده، تعداد ۸,۸۹۵ نفر (۲۱/۸ درصد) تک‌فرزند و تعداد ۳۱,۸۱۲ نفر (۷۸/۲ درصد) دارای دو فرزند زنده یا بیش‌تر بوده‌اند در حالی که نسبت تک‌فرزندی در میان زنان شاغل ۱۶/۱ درصد می‌باشد.

زنان شاغل در فعالیت‌های مالی و بیمه در مقایسه با سایر فعالیت‌ها دارای بیش‌ترین نسبت تک‌فرزندی هستند.

بررسی توزیع نسبی تک‌فرزندی در زنان شاغل بر حسب گروه‌های عمده‌ی فعالیت نشان می‌دهد که نسبت تک‌فرزندی در بین زنان دارای فرزند زنده ۳۵ ساله و بیش‌تر شاغل در فعالیت‌های مالی و بیمه بیش‌تر از فعالیت‌های دیگر است (۴۲/۹ درصد). همین نسبت (تک‌فرزندی) در بین زنان شاغل در فعالیت‌های کشاورزی دارای کم‌ترین مقدار می‌باشد (۴/۱ درصد) (جدول ۲).

کم‌ترین نسبت تک‌فرزندی در میان زنان کارگر ساده و کشاورز دیده می‌شود.

بررسی نسبت تک‌فرزندی در بین زنان شاغل نشان می‌دهد که بیش‌ترین نسبت تک‌فرزندی به ترتیب در بین زنان کارمند امور اداری و دفتری (۳۰/۱ درصد) و در بین تکنسین‌ها و دستیاران (۲۵/۶ درصد) دیده می‌شود، در حالی که کم‌ترین نسبت تک‌فرزندی در بین

جدول ۱- نسبت خانوارهای تک‌فرزند به تعداد کل خانوارها بر حسب مناطق شهری و روستایی به تفکیک استان در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ (درصد)

شرح	۱۳۸۵			۱۳۹۰		
	کل	شهری	روستایی	کل	شهری	روستایی
کل کشور	۲۳/۹	۲۵/۲	۲۱	۲۸/۵	۳۹/۲	۲۵/۸
آذربایجان شرقی	۲۶	۲۷/۵	۲۲/۵	۳۱/۴	۴۴/۵	۲۸/۳
آذربایجان غربی	۲۳/۲	۲۵/۲	۱۹/۶	۲۸/۶	۴۳/۸	۲۵/۸
اردبیل	۲۲/۴	۲۴/۳	۱۹/۴	۲۸/۲	۴۳/۶	۲۵/۲
اصفهان	۲۵/۶	۲۶/۱	۲۳	۳۰/۳	۳۵/۴	۲۸/۳
البرز	۲۷/۳	۲۷/۷	۲۴/۱	۳۱/۶	۳۴/۸	۲۷/۸
ایلام	۱۸/۴	۱۹/۹	۱۵/۸	۲۳/۶	۳۶/۳	۲۱/۷
بوشهر	۲۰/۲	۲۱	۱۸/۴	۲۵/۵	۳۷/۳	۲۴/۳
تهران	۲۶/۸	۲۷	۲۳/۴	۳۰/۳	۳۲/۴	۲۷/۲
چهارمحال وبختیاری	۲۰/۶	۲۲/۴	۱۸/۴	۲۵/۱	۴۱/۷	۲۲/۶
خراسان جنوبی	۲۰/۳	۲۲	۱۸/۶	۲۴/۲	۴۴/۹	۲۱/۹
خراسان رضوی	۲۳/۶	۲۴/۷	۲۱/۳	۲۸/۱	۳۸/۹	۲۵/۸
خراسان شمالی	۲۱/۱	۲۲/۹	۱۹/۳	۲۶/۵	۵۱	۲۴/۸
خوزستان	۱۸/۴	۱۹/۸	۱۵/۲	۲۳/۸	۳۲/۵	۲۰/۶
زنجان	۲۴/۳	۲۵/۵	۲۲/۵	۲۹/۷	۴۷	۲۸/۷
سمنان	۲۵/۳	۲۶	۲۳/۲	۲۹/۷	۳۸/۶	۲۷
سیستان و بلوچستان	۱۶/۲	۱۶/۹	۱۵/۶	۱۸/۴	۳۷/۴	۱۷/۲
فارس	۲۱/۶	۲۲/۷	۱۹/۶	۲۶/۸	۳۹/۱	۲۴/۹
قزوین	۲۵	۲۵/۹	۲۳	۳۰/۱	۴۱/۳	۲۷/۷
قم	۲۴/۲	۲۴/۵	۱۹/۲	۲۸/۳	۲۹/۸	۲۴
کردستان	۲۴/۲	۲۵/۴	۲۲/۲	۲۹/۵	۴۳/۸	۲۷/۹
کرمان	۲۰/۴	۲۱/۸	۱۸/۴	۲۴/۵	۴۲/۶	۲۲/۶
کرمانشاه	۲۲/۴	۲۳/۵	۲۰	۲۷/۶	۳۸/۶	۲۵/۵
کهگیلویه و بویراحمد	۱۶/۲	۱۷/۲	۱۵/۳	۲۱/۴	۴۰/۷	۲۰/۸
گلستان	۲۳	۲۴/۷	۲۱/۳	۲۸/۶	۵۴/۵	۲۷/۲
گیلان	۲۸/۹	۳۰/۵	۲۷	۳۴/۱	۵۶/۲	۳۲/۵
لرستان	۲۰/۸	۲۲	۱۹	۲۵/۸	۴۰/۸	۲۴/۲
مازندران	۲۷/۶	۲۸/۱	۲۶/۹	۳۳/۳	۶۰/۵	۳۳/۲
مرکزی	۲۴/۷	۲۵/۶	۲۲/۶	۲۹/۵	۴۰/۱	۲۷
هرمزگان	۱۹/۵	۲۲/۳	۱۶/۹	۲۳/۷	۴۶	۲۱
همدان	۲۴	۲۵/۱	۲۲/۵	۲۹/۲	۴۸/۳	۲۷/۹
یزد	۲۴/۶	۲۵/۲	۲۱/۹	۲۹/۲	۳۵/۲	۲۵/۲

مأخذ داده‌ها: نتایج سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

کارکنان ماهر کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری (۳/۹ درصد) و کارگران ساده (۹/۴ درصد) وجود دارد. بررسی نتایج این مقاله نشان می‌دهد که نسبت تک‌فرزندی در بین زنان متخصص در استان تهران و البرز بیش‌تر از سایر استان‌های کشور می‌باشد (به ترتیب ۳۱ و ۲۹/۴ درصد)، در حالی که همین نسبت در استان‌های سیستان و بلوچستان (۱۶/۱ درصد) و استان خراسان رضوی (۱۲/۳ درصد) دارای کم‌ترین مقدار است.

بیش‌ترین نسبت تک‌فرزندی در بین زنان بی‌همسر به دلیل طلاق می‌باشد.

بررسی توزیع نسبی تک‌فرزندی بر حسب وضع زناشویی زنان نشان می‌دهد که ۷/۳ درصد از زنان جامعه‌ی آماری که دارای همسر

هستند دارای تنها یک فرزند بوده‌اند. اطلاعات این بررسی همچنین نشان می‌دهد که نسبت تک‌فرزندی در میان زنان جامعه‌ی آماری که به دلیل طلاق بی‌همسر بوده‌اند، ۲۴/۶ درصد بوده است. این نسبت در میان زنان ساکن نقاط شهری ۲۴/۹ درصد و در میان زنان ساکن نقاط روستایی ۲۲/۲ درصد است.

کم‌ترین نسبت تک‌فرزندی در پیروان دین کلیمی و آن‌هایی که دین خود را اظهار نکرده‌اند دیده می‌شود.

نسبت تک‌فرزندی در بین زنان جامعه‌ی آماری که سرپرست خانوار آن‌ها مسلمان بوده ۷/۲ درصد می‌باشد. بر همین اساس نسبت تک‌فرزندی در بین زنان جامعه‌ی آماری که سرپرست خانوارشان مسیحی (۱۱ درصد) و زرتشتی (۱۰/۱ درصد) اعلام شده است بیش‌تر از همین نسبت در سایر ادیان می‌باشد. در حالی که همین نسبت در مورد زنانی که دین سرپرست آن‌ها اظهار نشده (۴/۷ درصد) یا کلیمی هستند (۶/۲ درصد)، دارای کم‌ترین مقدار است. بررسی هم‌زمان تک‌فرزندی و دین نشان می‌دهد روند تغییرات نسبت تک‌فرزندی در نقاط روستایی و شهری کاملاً متفاوت می‌باشد (شکل ۲).

❖ نتیجه‌گیری

تک‌فرزندی از منظر اجتماعی و جمعیت‌شناسی به‌عنوان یک مسئله‌ی حاد استراتژیک مطرح می‌باشد اما این پدیده از منظر افراد یا خانوارها ممکن است به‌عنوان یک انتخاب شایسته تلقی شود. در مقایسه با جوامع سنتی، در جوامع جدید، فردگرایی رونق پیدا کرده است و میزان فرزندآوری افراد به طور مستقیم یا غیر مستقیم متأثر از ارزش‌های فردگرایی می‌باشد. به نظر می‌رسد که خانوارهای نسل جدید تمایل ندارند که اهداف و ارزش‌های اقتصادی و اجتماعی خود را فدای فرزندآوری زیاد کنند. در همین راستا مقایسه‌ی نتایج شهری و روستایی این بررسی نشان می‌دهد که شیوه‌ی زندگی و احتمالاً انسجام بیش‌تر

شکل ۱- نسبت تک‌فرزندی در بین زنان (سرپرست یا همسر سرپرست) ۳۵ سال و بیش‌تر دارای فرزند زنده به تفکیک استان در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

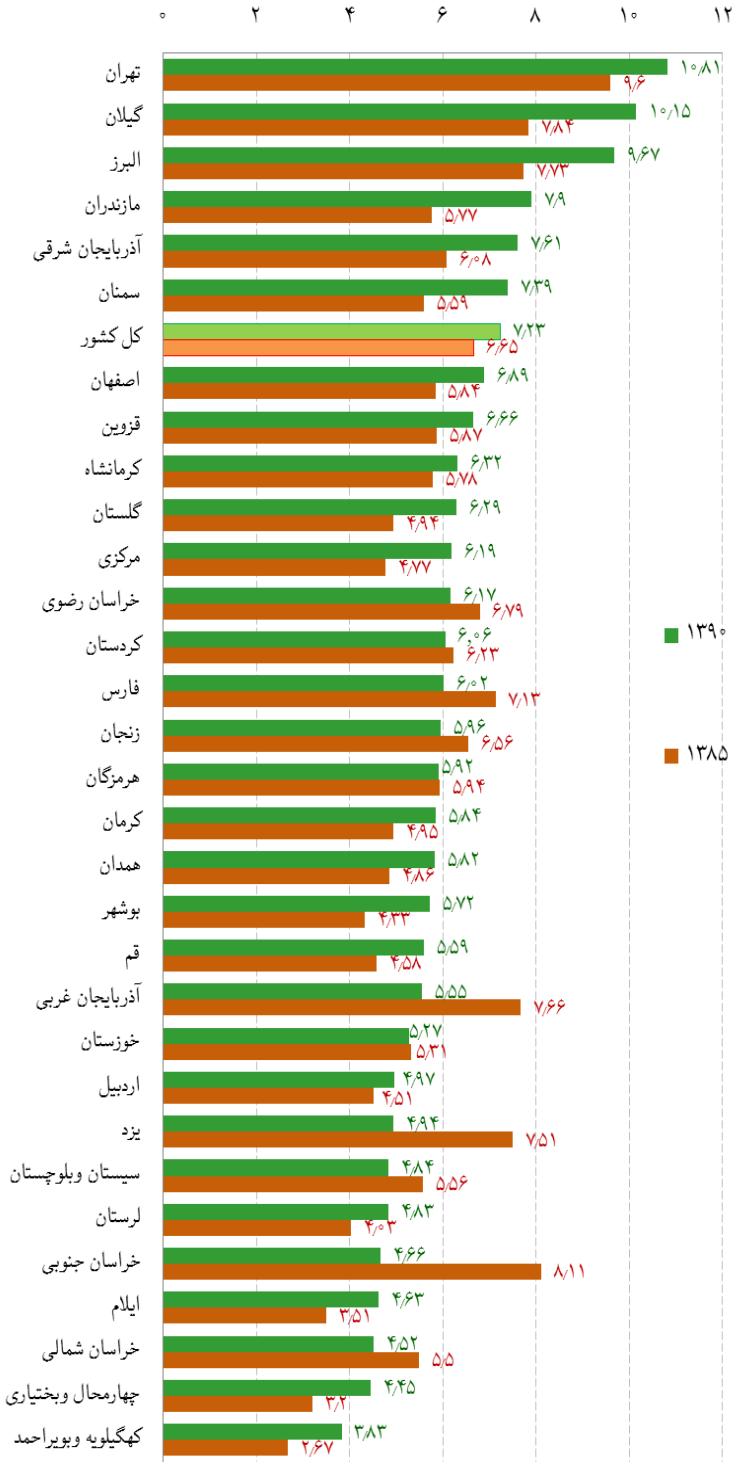

مأخذ داده‌ها: نتایج سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

اجتماعی در محیط‌های روستایی باعث شده است که شیوع تک‌فرزندی در بین گروه‌های مختلف ساکن در این نقاط در مقایسه با گروه‌های مشابه نقاط شهری از میزان کم‌تری برخوردار باشد. به زبان ساده‌تر زنان ساکن در نقاط روستایی کم‌تر دچار تک‌فرزندی شده و یا آن را انتخاب می‌کنند.

توضیحات

[۱] سالنامه‌های آماری ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ سازمان ثبت احوال کشور

قدردانی

این پژوهش با همکاری آقایان مسعود حسینی، مهدی حسین‌پوری، رضا آذرگشایش و صمد احسانی اجرا شد که بدین وسیله مجدداً از زحمات آن‌ها قدردانی به عمل می‌آید.

جدول ۲- توزیع نسبی تعداد زنان (سرپرست یا همسر سرپرست) شاغل ۳۵ ساله و بیش‌تر دارای فرزند زنده بر حسب تعداد فرزند زنده در گروه‌های عمده‌ی فعالیت‌های مالی و بیمه، کشاورزی، جنگلداری، ماهیگیری و ... به تفکیک مناطق شهری و روستایی در سال ۱۳۹۰

شرح	کشاورزی، جنگلداری و ماهیگیری			فعالیت‌های مالی و بیمه		
	دارای یک فرزند زنده	دارای دو فرزند یا بیش‌تر	دارای فرزند	دارای یک فرزند زنده	دارای دو فرزند یا بیش‌تر	دارای فرزند
کل کشور	۴/۱	۹۵/۹	۱۰۰	۴۲/۹	۵۷/۱	۱۰۰
شهری	۵/۱	۹۴/۹	۱۰۰	۴۳/۲	۵۶/۸	۱۰۰
روستایی	۳/۸	۹۶/۲	۱۰۰	۲۷	۷۳	۱۰۰

مأخذ داده‌ها: نتایج سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰

شکل۲- نسبت تک‌فرزندی در بین زنان (سرپرست یا همسر سرپرست) ۳۵ ساله و بیش‌تر دارای فرزند زنده بر حسب دین سرپرست خانواری که در آن زندگی می‌کنند به تفکیک مناطق شهری و روستایی در سال ۱۳۹۰.

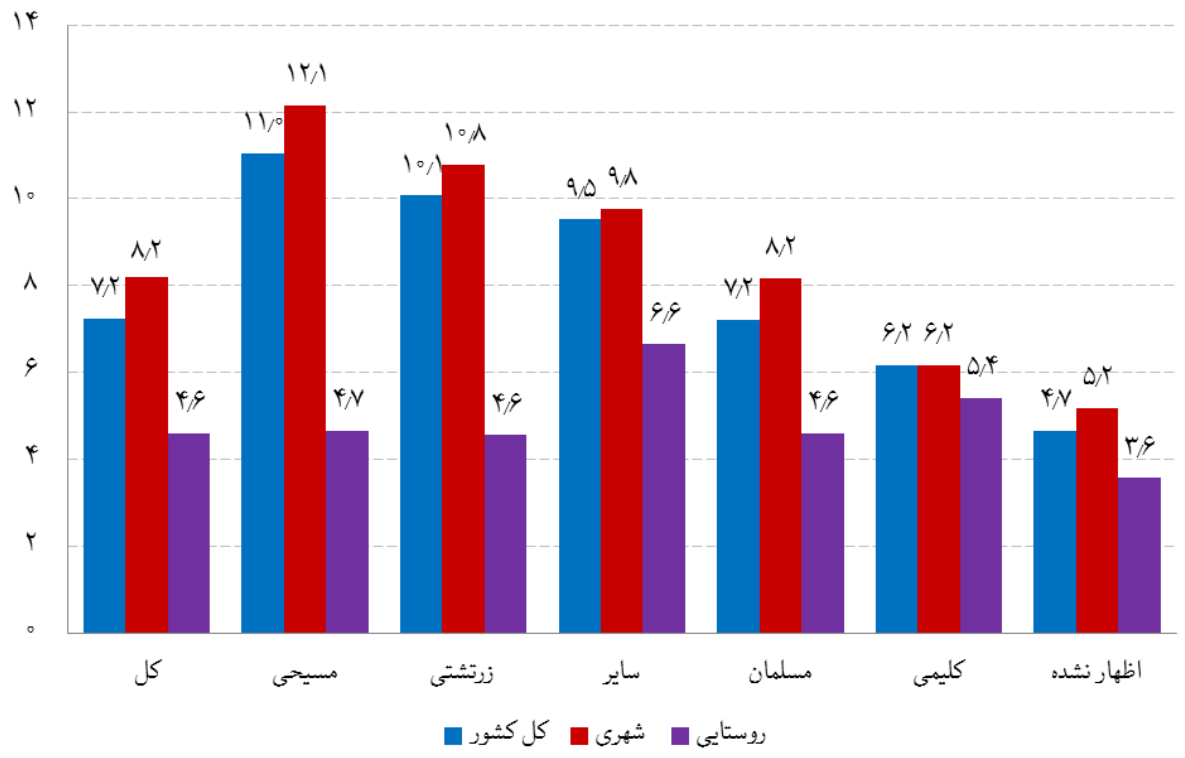

مأخذ داده‌ها: نتایج سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۹۰